

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

1994 - 1

m. meeuwissen

Bedrijf: Frankeneng 102
Postadres: Amsterdamseweg 66
6712 GK Ede
08380 - 35050

meeuwissen
voor versheid, kwaliteit en service

CHOCOLATERIE

≡ Le Bâton ≡
Superieur

HOF VAN GELDERLAND EDE

G.C. Meeuwissen-de Wilde

de lekkerste winkel van Ede

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken
Draadmateriaal
Gereedschap
Verf
IJzerwaren

* Bezorgen
gratis
Hout Board Triplex
Wandplaten Schroten
Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

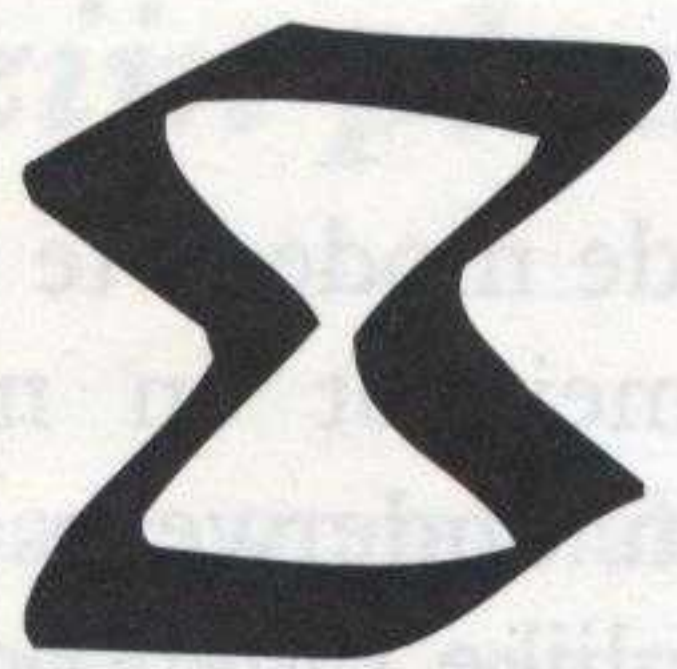
DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. 08380 - 11680

* Wij geven u een deskundig advies

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
22e jaargang nr 1 maart 1994

Van het bestuur

Met deze editie van De Zandloper stappen we weer een nieuwe jaargang binnen: de 22ste al. Om elk misverstand op dit punt te voorkomen, de Vereniging Oud Ede heeft heel wat meer jaargangen beleefd; nog vóór het einde van deze eeuw - in 1999 - hoopt Oud Ede het 75-jarig bestaan te kunnen vieren. Maar daar houdt het bestuur zich nu nog niet mee bezig. Er zijn genoeg actuele zaken aan de orde.

Wij wijzen onze leden erop dat de jaarvergadering zal plaatshebben op dinsdag 19 april in het Historisch Museum Ede. Dr J.F. van Oosten Slingeland, de vroegere rentmeester van het landgoed Kernhem, houdt die avond een lezing. Zijn verhaal sluit aan bij het uitkomen van de kadastrale atlas van Ede. De "stukken" voor de vergadering worden de leden rechtstreeks toegestuurd.

De laatste pagina's van deze Zandloper hebben een bijzonder karakter en daarom vraagt het bestuur er speciale aandacht voor. Degenen die het enquêteformulier willen benutten en toch dit blad onbeschadigd willen houden, kunnen van dat formulier gemakkelijk een fotokopie laten maken.

Dank zij het feit dat verscheidene leden hun contributie vrijwillig hebben verhoogd, heeft onze vereniging een computer kunnen aankopen. Dat is nuttig voor de ledenadministratie en de boekhouding. Onze penningmeester (zie vorige Zandloper) blijft glunderen.....

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit mevrouw H.A. Blaauw-De Wit (voorzitter), mevrouw G.W. Elbertsen-Wiegeraadt (secretaris) en de heer E. Jansen (penningmeester).
De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te storten op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede
- * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. 08380-19554) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondag tot vier uur. Op maandagen is het museum gesloten.
- * Redacteuren van De Zandloper zijn de heren Auke Cloo (eindredacteur), Jaap W. Top, Gerard W. Onderstal en Gosse H. Stel.
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. 08380-19554.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede

Meldingen uit Historisch Museum Ede

Geschenk

Ten behoeve van het museum kon een foto-cd-speler met video-recorder en televisietoestel worden aangeschaft. Deze apparatuur is een fijn cadeau van de Stichting Vrienden van de Vereniging Oud Ede. Erg veel dank!

Groei

De belangstelling voor het museum vertoont een aanhoudende groei. Vorig jaar werd een record van ruim 4500 bezoekers bereikt. Bestuur, conservator en vrijwillige medewerkers(-sters) hopen van harte dat de opgaande lijn zich zal voortzetten. Dat is uit de aard der zaak mede afhankelijk van de interesse van de leden. Deze zijn altijd welkom in het museum en waarom zouden ze dan niet eens wat vrienden of kennissen meenemen?

Spreekwoorden en gezegden

Tot 17 april wordt in het museum de expositie "Spreekwoorden en gezegden" gehouden. De tentoongestelde voorbeelden sluiten aan bij ambachten en dagelijkse werkzaamheden in het oude Ede: boerenleven, landbouw, veeteelt, klederdracht en dergelijke. Omdat teksten zonder verdere aanvulling saai zijn, werden de per thema gerangschikte spreekwoorden en gezegden geplaatst tegen de achtergrond van voorwerpen die met name worden genoemd of die er veel mee te maken hebben. Zo verduidelijken een koperen doofpot en een vervaarlijk uitzijnde hekel de spreekwoorden "Iets in de doofpot stoppen" en "Iemand over de hekel halen". De expositie geeft de jongere bezoekers ook antwoord op de vraag wat een doofpot is en wat men met een hekel deed.

Democratisering van de mode

Een historische en thematische expositie

over het ontstaan van de mode is te zien in de periode van 18 mei tot en met 25 augustus. Mode is een onderwerp dat de mensheid sinds onheuglijke tijden boeit. In de 16e eeuw al werden zogenaamde kostuumboeken gepubliceerd; hun opvolgers waren de modetijdschriften van het eind van de 17e eeuw. Toen was het nog gebruikelijk dat men zich kleepte volgens de sociale klasse waartoe men behoorde. Alleen de adel dicteerde een bepaald modebeeld. Daarin kwam verandering in de 18e en vooral ook de 19e eeuw.

Deze laatste is de periode van de industriële revolutie. Er kwam een nieuw fenomeen, de confectie. Deze kleding werd in het begin nog slecht gemaakt, maar de lage prijs zorgde voor een snel groeiende omzet. Andere ontwikkelingen in deze tijd waren de aanmaak van patronen op maat en de aanpassing van naaimachines voor huishoudelijk gebruik. In de 20e eeuw zien we natuurlijke vezels plaatsmaken voor kunststoffen, zoals viscose en nylon. Refererend hieraan wordt in de expositie verwezen naar de textielproductie in Ede (AKU-ENKA-AKZO). Al met al een tentoonstelling die stellig veel bezoekers zal trekken.

Verder

Het ligt in de bedoeling in de periode van 14 september tot en met 23 oktober het accent te leggen op de luchtlandingen van september 1944. De conservator denkt aan een programma met lezingen, films en diavoorstellingen.

"Van sikkels tot combine", dat is de werktitel van een tentoonstelling over de historische en technische ontwikkeling van het landbouwgereedschap - van handwerk tot mechanisatie. Vermoedelijk wordt deze expositie op 16 november geopend.

Het Poortgebied en zijn plaats in het stadsdeel Ede-Zuid

Wat haar oppervlak betreft, behoort de gemeente Ede tot de grootste in Nederland. Naar inwoneraantal is zij dat niet. De kern Ede telde een jaar geleden 59.716 inwoners. Eind 1900 woonden in het toen nog ver ten noorden van de spoorlijn Arnhem-Utrecht liggende dorpsdeel 4023 mensen. Ede-Zuid telde nog weinig inwoners. Alleen het ten zuiden van het station liggende villapark Maanen bestond. Het was de eerste aanzet tot een nieuwe wijk. Het villapark ontleende deze naam aan de Buurt Maanen. De buurt werd, na de verkoop van de laatste gemene gronden in 1911, opgeheven.

Het dorp Ede lag in de tot op dit moment bestaande Buurt Ede/Veldhuizen. De buurt was van oudsher een plattelandsgemeenschap. De buurten, die samen het Ambt Ede vormden, maakten nooit een met een stad vergelijkbare ontwikkeling door. Ede heeft in vroeger tijd nooit stadsrechten gekregen. Zelfs nadat het Ambt Ede rond 1800 de gemeente Ede was geworden, lieten verdere sociaal-economische ontwikkelingen, liet de "moderne tijd", nog lang op zich wachten.

De "moderne tijd" was onder meer de toename en de versnelling van het vervoer en de industrialisatie. Die deden in Nederland hun intrede vanaf het midden van de 19e eeuw. Ingrijpende veranderingen, met een daaruit voortvloeiende groei van de bevolking, begonnen in Ede in het eerste deel van de 20e eeuw. De besluitvorming van het gemeentebestuur werd sterk geleid door van buitenaf opgedrongen krachten.

Na de komst van de kazernes in 1905 en de vestiging vanuit Arnhem van de Nederlandse Kunstzijdefabriek (ENKA) in 1919, ontstond de ontwikkeling van de plaats Ede naar de huidige vorm. De kazernes en de

ENKA werden de grote groeiimpulsen in het dorp. Door hun komst zou in Ede de eerste sociale woningbouw plaatsvinden.

De ENKA koos Ede als vestigingsplaats vanwege de lage aankoopprijs van de grond en de aanwezigheid van goed grondwater. Verder speelde mee de nabijheid van de spoorlijn, die een snelle verbinding met onder meer het Duitse achterland mogelijk maakte. De geringere looneisen van de bevolking, in vergelijking met die in de stedelijke gebieden in het westen van het land, waren een ander belangrijk punt.

De vestigingsplannen van de ENKA waren naar Nederlandse begrippen revolutionair. Niet eerder werd in Nederland een fabriek gehuisvest, die zo groot was en zoveel werkgelegenheid met zich meebracht. De fabriek kon gebouwd worden na verkregen instemming en met medewerking van de gemeente. Bij deze instemming speelde de buiten de gemeenteraad omgaande bemiddeling van burgemeester Mr. Dr. C.O.Ph. Creutz (1917-1938) een beslissende rol. De raad had hierbij nogal eens het gevoel voor voldongen feiten geplaatst te worden. De ENKA/Ede kende vanaf het begin tot aan de economische wereldcrisis van 1929 een bijzonder sterke groei. Tot 1925 werkten ongeveer 2000 arbeiders in de fabriek. Dit aantal steeg tot 5400 in het crisisjaar 1929. Werknemers moesten in grote aantallen van elders worden aangetrokken. De militaire bebouwing ten noorden en het ENKA-complex ten zuiden van het station verbraken het tot dan landelijke karakter van de streek. De handelingen die rond deze vestigingen plaatsvonden, ontgroeiden aan datgene wat men in een doorsnee Veluws dorp in die tijd gewoon was. De militaire en industriële activiteiten trokken anders ingestelde groepen bewoners aan.

De nieuwe inwoners verschilden in sociaal gedrag, in religieuze overtuiging, in culturele behoeften en in verdere wensen in sterke mate van dat wat in Ede gewoon was.

De woningbouw

Het aantrekken van grote aantallen arbeiders van elders vroeg om woningbouwactiviteiten ten behoeve van deze groep. In het najaar van 1919 werd de woningbouwvereniging Vooruit opgericht. Men zou het een fabriekswoningbouwvereniging kunnen noemen. Ze had als doel een vereniging te zijn "uitsluitend in het belang der volkshuisvesting werkzaam". Men had het plan, ten westen van de fabriek en het villapark Maanen ongeveer 300 woningen te bouwen.

Met de gemeente werd een overeenkomst gesloten voor de bouw van 147 woonhuizen, 6 winkelhuizen, 1 kantoor, 1 badhuis en 1 magazijn (1920). Het badhuis kwam er niet. Het gebouwde complex is tot in deze tijd nog vermeldenswaard, omdat het ging bestaan uit een 30-tal verschillende woningtypes. De zogenoemde "Amster-

damse school" in de architectuur is in de woningen in deze buurt nog zeer herkenbaar aanwezig.

De Woningbouwvereniging Vooruit kreeg een voorschot voor de bouw van het eerste deel van het tuindorp. Een eerste voorschot ondanks de volgende bezwaren vanuit de gemeenteraad:

- men was vóór verkregen toestemming van de raad met de bouw begonnen;
- men bouwde halfsteensmuren en niet de door de gemeente geëiste eensteensmuren.

De bouw ging door. De burgemeester deelde mee dat ten aanzien van de muren tot ontheffing was besloten. Het eerste complex kwam ten oosten van de Kerkweg te liggen. In 1922 besloot de raad een nieuw voorschot te geven voor de bouw van het tweede complex van 140 woningen. Dit kwam aan de westzijde van de Kerkweg.

De raadscommissie kon het eerst gebouwde complex niet bijzonder waarderen. De architect ontwierp hierop voor het nieuwe deel een opener bebouwing. Dankzij het door de gemeente in 1922 toegezegde

Het Poortplein in 1927.

voorschot van enkele miljoenen kon in 1924 met de bouw worden begonnen.

De ENKA gaf, net als in het eerste bouwplan, ook hier financiële steun. Het bedrijf had door de jaren heen in het bestuur van Vooruit grote invloed. Het aandelenkapitaal van de woningbouwvereniging was grotendeels in handen van het bedrijf. Verder bezaten leden van het bedrijfskader aandelen. Zij namen de helft van de exploitatiekosten van de woningbouwvereniging voor hun rekening, dit voor zover die kosten niet ten laste van de gemeente kwamen. Ondanks nieuwe twijfels van de raad over de deugdelijkheid van de woningen werd ook dit deel van het tuindorp gebouwd. Rond 1925 waren alle woningen verhuurd.

Leegstand

Opmerkelijk is, dat zich vrij snel daarna leegstand van woningen begon voor te doen. Rond 1931 werd een derde van de ruim 300 huizen niet meer bewoond. Deze leegstand had verschillende oorzaken:

- grootschalig was hierbij het instorten van de wereldeconomie in 1929, met alle

gevolgen die dit had voor de werkgelegenheid in de fabriek;

- lokaal waren dat al vanaf 1925 rond de woningbouwvereniging Vooruit bestaande probleempunten:

a. de door Vooruit zonder gemeentelijke toestemming gedane uitgaven;

b. de door Vooruit te hoog gevonden bedragen van de door de architecten berekende kosten voor door hen verleende diensten;

c. de door geschilpunten ontstane betalingsachterstand van Vooruit in de terugbetaling van de bij de gemeente verkregen voorschotten;

d. de verhuizing van veel inwoners naar nieuwe woningen tussen de Kolkakkerweg en de Verlengde Maanderweg.

Na overleg tussen de gemeente en de na een fusie van de ENKA in 1929 ontstane Algemene Kunstzijde Unie (AKU) werd in 1931 door elk de helft van de kosten betaald.

Aan het eind van de 30-er jaren waren, mede door aangebrachte verbeteringen aan de huizen, alle woningen weer verhuurd.

Groet uit EDE, — Parkweg.

Het rijtje woningen, behorend bij het Poortgebied, aan de Parkweg in 1924.

Tot het complex behoorden een aantal wat grotere woningen aan de Blokkenweg en de Twijnstraat. Deze woningen blijven in dit artikel buiten beschouwing.

Het in de 20-er jaren ontstane tuindorp rond het Poortplein kent in het noordelijker deel van Ede twee vergelijkbare buurten met een tuindorpachtig karakter:

- de onderofficierswoningen rond het kruispunt Klinkenbergerweg/Eikenlaan, gebouwd na de komst van de kazernes in 1905; ⁽¹⁾
- de woningen tussen de Kolkakkerweg en de Verlengde Maanderweg, die na de Vooruit-woningen in het tweede deel van de 20-er jaren gebouwd werden. ⁽²⁾

Beide complexen zijn in omvang geringer dan de buurt van de woningbouwvereniging Vooruit in Ede-Zuid. Beide buurten zijn wel gerenoveerd. De huidige aankleding van met name de Kolkakkerweg en omgeving is bijzonder, omdat het complex meer uitstraling gekregen heeft dan het voor de renovatie had. Men kan zeggen dat de groep onderofficierswoningen bij de Klinkenbergerweg en de woningen aan de Kolkakkerweg e.o. mede beeldbepalend zijn in een toekomstig Ede-Noord.

Dezelfde gevolgen kan een goede renovatie van het Poortgebied voor Ede-Zuid hebben. Wijlen oud-gedeputeerde en ook oud-voorzitter van de Vereniging Oud Ede, dr. H.J. van Eck, omschreef in zijn studie "Boeren en fabrieksarbeiders" in 1938 de ENKA-woningen als een "stedelijk" tuindorp, naar bouw visueel bewonderenswaard en opvallend, maar naar woongenot en naar sociaal welzijn veel minder geslaagd. ⁽³⁾

Discussie

Over dit Poortgebied in Ede-Zuid wordt op dit moment gediscussieerd. Is dit complex het waard:

- Binnen de plaats Ede behouden te blijven als een monument?

- Geboekt te staan als uniek tuindorp, een aftekening van een periode?
- Een aanduiding te zijn van één van de eerste sociaal-economische ontwikkelingen in de plaats Ede in de richting van wat het in 1993 geworden is?
- Gezien te worden in het unieke van zijn bouwstijl, wanneer men het vergelijkt met de Edese wijze van bouwen in later tijd (30-er tot 70-er jaren)? ⁽⁴⁾

Het Poortgebied moet in de 90-er jaren in Ede gezien worden als een eerste, in de tijd van de bouw nog geïsoleerd liggend, stedelijk (zie Van Eck) monument. Een deel van de plaats waarop men vanuit het oude Ede neerzag, maar ook dat deel van die plaats, dat in deze tijd naar bouw en vormgeving binnen Ede uniek is. Het fabrieksgebouw van de ENKA is een industrieel monument. Het daar sterk aan gebonden tuindorp in het Poortgebied is dat evenzeer. Het is een woongemeenschap, die in de komende decennia een aparte plaats kan krijgen in een verstedelijkend Ede-Zuid. Dankzij het behoud van deze buurt kan de route langs het Poortplein een deel van een fiets- en wandelroute tussen de Rietkampen en de locaties rond het station Ede/Wageningen worden. Het Poortgebied zou in een nieuw Ede-Zuid het eentonige van een toekomstige nieuwbouw op een totaal eigen wijze kunnen breken.

In het kader van een veranderend Ede-Zuid zou het behoud van het Poortgebied een belangrijk punt zijn. Uiterlijke en innerlijke restauratie en renovatie van de buurt passen hierin. In een dergelijk plan zou het moeten gaan om de woningen aan de Poortlaan met het unieke Hofje, het Poortplein, de Nijverheidlaan, het Nijverheidplein, de Blotenberglaan, het Kortelaantje, de Graafhoek en delen van de Twijnstraat, de Zijdelaan, de Kerkweg, de Kempjeslaan en de Parkweg. Dit laatste voorzover in deze "delen"-groep de huizen een rol spelen in het behoud van het karakter van de eerst aangeduide groep.

Een karakteristiek plekje in het Poortgebied: het Hofje.

De heer D. de Nooy, eveneens oud-voorzitter van de Vereniging Oud Ede, en sinds enige jaren drager van de Erepennenning van de gemeente Ede, heeft zijn bedenkingen wat het stedenbouwkundig beleid van de gemeente Ede betreft. Hij geeft aan, dat rond 1960 het gemeentebestuur, maar ook het grootste deel van de bevolking, zich weinig gelegen liet liggen aan het behoud van het karakter van de plaats. ⁽⁵⁾

Beleid nodig

Het gemeentebestuur en de inwoners van de gemeente Ede zouden zichzelf nog eens kunnen tegenkomen, waar het het "inbouwen" van de plaats Ede betreft. En dat "inbouwen" is anno 1993 een wezenlijk punt. De wijk Rietkampen raakt vol. Een deel van Doesburg, ten noorden van de wijk Veldhuizen, volgt daarop. Wat komt daarna? Grootschalig bouwen binnen de plaats eist beleid vooraf. Oud-wethouder J.J. Modder betoogde in 1991/1992 dat men om de bouw in de Doesburgerbuurt

niet meer heen kon, omdat de gemeente ten aanzien van bouwen binnen Ede te laat tot besluitvorming gekomen was.

Een dank zij of ondanks zichzelf zo snel groeiende gemeente als Ede vraagt stedenbouwkundig beleid. Toekomstige stedenbouw zal zich steeds meer gaan richten op de huidige bebouwde kom. Ede heeft hier ruimte, nog betrekkelijk veel zelfs. Een dergelijke planning vraagt echter beleid, beleid dat veel inwoners pijn zal doen.

Met betrekking tot het Poortgebied kan een groot deel van de bebouwing ingepast worden, zoals de straatzijde van het hier besproken complex. Voor het in grote delen van het complex zeer ruime tuingebied kan dat niet. In het in die tuinen liggende gebied is het punt waar de stad Ede-Zuid naar de tuinstad Ede-Zuid kan toegroeien. Om de overgang van een "oud" naar een "nieuw" Ede-Zuid kan men niet heen. Een dergelijke groei geeft echter de mogelijkheid een "gerestaureerd" Poortgebied voor de toekomst te behouden.

Dat behoud van het Poortgebied zou een belangrijk deel van de inwoners van die buurt genoeg doen. Daarbij zou de plaats Ede naast een respectabele kerk, een imposant gemeentehuis, een monumentale kunstzijdefabriek, een boerderijtje aan de Driehoek, een prachtig functioneel sta-

tionsgebouw in het "dorp", een monumentale woongemeenschap kunnen behouden. Een woongemeenschap die in de ontwikkelingen in de gemeente in het begin van deze eeuw en later een zo belangrijke rol heeft meegespeeld.

Jaap Nijdam

Opmerkingen

(1) Dat bij de Klinkenbergerweg is het kleinst. Een deel is zelfs gesloopt toen de verzorgingsflat De Klinkenberg gebouwd werd. Sinds de aanleg van de Klinkenbergerweg in zijn huidige vorm (1975/1980) kan het eigenlijk niet meer een tuindorp genoemd worden. Een zelfde uitstraling als het gebied rond het Poortplein hebben de resterende huizen behouden. Dit valt op wanneer men vanaf het gemeentehuis over de Klinkenbergerweg in de richting Bennekom rijdt. Ter hoogte van de Klinkenberg heeft men naar rechts en vooruit kijkend nog sterk de indruk een buurt in te rijden. De huizen zijn hier in hun waarde gelaten en maken nog een bijzonder goed onderhouden en verzorgde indruk.

(2) De huizen ten zuiden van de Kolkakkerweg, de Talmastraat, Den Brink, Brinkweg, Patrimoniumweg en Verlengde

Maanderweg zijn een aantal jaren geleden gerenoveerd. De tijdens de renovatie gebruikte steensoort wijkt naar kleur en vorm sterk af van die van de oorspronkelijk gebruikte en speelt daarin een storende rol. Door veranderd gemeentelijk beleid gebeurde de renovatie van de aanvankelijk voor sloop bestemde huizen aan de noordzijde van de Kolkakkerweg later. De renovatie lukte hier visueel beter dan bij die in de eerder genoemde straten.

(3) H.J. van Eck, Boeren en fabrieksarbeiders - Een sociografie van de gemeente Ede, p. 130, Amsterdam, 1938, Uitgeverij Contact: "Vlak bij de spoorlijn van Utrecht naar Arnhem ligt een complex van nieuwe woningen, dat er in het geheel uitziet als een stedelijk (!) tuindorp. Een gedeelte van de buurt bestaat uit grote dubbelwoningen (niet besproken), een deel uit kleinere en een deel uit huizen die in een rij aan elkaar

Met pure handkracht werd in het Poortgebied een speeltuin aangelegd.

gebouwd zijn. Voor, achter en voor zover mogelijk opzij van de huizen, bevinden zich tuintjes. De huizen bevatten meest beneden twee vertrekken, boven twee of drie en enige zolderruimte, en verder heeft men nog een schuurtje. Men woont vlak naast elkaar, kijkt in het tuintje en achter in de keuken bij de burens en hoort zeer veel van wat er in het naastgelegen huis gebeurt.

De bewoners van de buurt verschillen onderling in allerlei opzichten, ze zijn niet van dezelfde politieke en godsdienstige richting, ze komen uit verschillende streken, zijn voor een deel van afkomst platteland en voor een deel stedeling. Verder beoefenen de bewoners hier ook allerlei verschillende beroepen. Velen zijn echter op de kunstzijdefabriek werkzaam en doen dus enigszins hetzelfde werk. Het aantal daarvan was vroeger nog groter, oorspronkelijk werd de buurt bijna geheel bewoond door ENKA-personeel."

(4) Het hele tuindorp is in de 60-er jaren in bijzonder onderhoud geweest. De woningen werden verbouwd en verbeterd, maar niet volgens een door de toenmalige Centrale Woningstichting bij het Ministerie van Volkshuisvesting ingediend plan. Dit plan was de bewoners getoond. Terwijl in het tuindorp in 1963 in een tweetal woningen proefopstellingen waren gemaakt, die de buurtbewoners konden bekijken, kwam van het ministerie een afwijzing van het ingediende verzoek. Het plan was te duur en

het regeringsbeleid hield bezuiniging in. De daarna uitgevoerde verbetering en verbouwing gebeurden niet op de manier zoals het de bewoners was voorgesteld en een duidelijke verklaring hiervoor werd nooit door de Centrale Woningstichting gegeven. Dit stuitte op weerstand bij de inwoners en veroorzaakte een grief die bij de ouderen nog altijd leeft.

(5) De heer D. de Nooy sprak zijn spijt uit over de ondoordachte manier waarop de gemeente Ede in het centrum van de plaats met haar "stedenbouw" te werk is gegaan. Hij zei dit eind 1991 in een hem door mij afgenomen vraaggesprek ten behoeve van het onderzoek van leden van de Vereniging Oud Ede naar de geschiedenis van de plaats Ede vanaf 1900. Uitgezonderd de Oude Kerk is in de 50-er en 60-er jaren dank zij het toenmalige gemeentelijk beleid een belangrijk deel van het centrum van de plaats ten offer gevallen aan nieuwbouw. Veel van het tot dan bestaande historische karakter van Ede is verloren. Eigenlijk zou Ede, volgens de heer De Nooy, een voorbeeld moeten nemen aan Parijs en andere grote steden in de tweede helft van de vorige eeuw: Sloop de stad en bouw een nieuwe. In de Edese "Jugendstil" zou de Oude kerk mogen blijven - de rest mag weg.

Inhakend op de woorden van de heer De Nooy zou in Ede-Zuid de Poortbuurt een zelfde rol kunnen vervullen als de Oude Kerk in het centrum van de plaats.

Andere geraadpleegde bronnen:

Onderzoeksrapport Poortgebied Ede-Zuid. Monumentencommissie Ede, mei 1992.

Een stapje vooruit. Sociale woningbouw door de ENKA in Ede in de jaren twintig en dertig. Kandidaatsscriptie Vincent Sleebe, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1983.

Verzameling artikelen uit de Zuidkrant, wijkkrant "groot" Ede-Zuid, nr. 20 (3e jaargang) augustus/september/oktober 1981.

Geschiedenis van Ede. Vereniging Oud Ede, heruitgave Gysbers & Van Loon, Arnhem, 1980.

Samentwijken - Via fusie naar integratie. ENKA bv, Arnhem, 1986.

J.N.

(De bij dit artikel afgedrukte foto's zijn ons welwillend ter beschikking gesteld door het Historisch Museum Ede.)

Boekhandel Pel reserveert voor Ede een aparte etalage

In het hart van het oude Ede, vlak bij de Oude Kerk, heeft het pand Grotestraat 91 bekendheid gekregen door de aanwezigheid van boekhandel Pel. Men vindt daar verscheidene boeken over de geschiedenis van Ede en ook andere werken en werkjes die op Ede betrekking hebben. De heer Piet Pel heeft zelfs voor "Ede in druk" een aparte etalage ingericht. Hij heeft dat niet uitsluitend om commerciële redenen gedaan; de wijze waarop hij aandacht aan de Ede-boeken schenkt, houdt tevens verband met zijn particuliere belangstelling.

Hoe en waarom eigenlijk is de heer Pel naar Ede gekomen? Want de in 1926 geboren Petrus Cornelis Wilhelmus Pel, afkomstig uit Gouda, had er immers aanvankelijk geen enkele band mee. Hij vertelde ons onlangs dat hij in 1944, in de Tweede Wereldoorlog dus, werd opgeroepen om in Duitsland te gaan werken. Daar paste hij

voor en greep een kans om ergens in Friesland onder te duiken. Een periode die zijn latere leven duidelijk heeft beïnvloed.

De heer Pel: "Voor de meeste van mijn tijdgenoten waren net als voor mij de jaren '40-'45 de gevoeligste uit hun leven. Het veilige en welvarende Nederland bestond niet langer, democratisch verworven rechten werden vertrapt door de terreur van een wrede bezetter. Toen ik in Friesland ondergedoken zat, heeft zich een gebeurtenis voorgedaan die later de keus van mijn beroep zou bepalen. Op een gegeven moment vond ik een pak Britse vlugschriften. Maar ik durfde die niet te verspreiden. Ik onthield door mijn angst de bevolking woorden van troost, woorden waar ze naar gehunkerd moeten hebben. Na de bevrijding zag ik een mogelijkheid om die fout te herstellen".

Als boekverkoper was de heer Pel achter-

Een deel van de etalage van boekhandel Pel, zeer in het bijzonder aan Ede gewijd.

eenvolgens werkzaam in Den Haag, Gouda en Amsterdam. De manier waarop hij zich in Ede ging vestigen, is zonder meer opmerkelijk. De zuster van de toenmalige Edese boekhandelaar Menger had de zogenaamde dovenkist in beheer (daarin zaten allerlei hulpmiddelen voor doven), welke kist om de zoveel tijd moest worden gecontroleerd door een contactpersoon uit Amsterdam. Mevrouw Pel (nog altijd in Ede werkzaam als spraaklerares) was die contactpersoon. Toen ze vernam dat de heer Menger zijn zaak wilde verkopen, informeerde ze haar man.

Uit de vroegere raad

Een nieuwe rubriek in De Zandloper heeft betrekking op notulen van de raad der gemeente Ede. In de raadsvergadering van 23 maart 1934 sprak burgemeester Creutz de volgende rede uit naar aanleiding van het overlijden - drie dagen eerder - van Koningin-moeder Emma:

"Toen wij opgingen naar deze Vergadering met onze persoonlijke zorgen, die vele zijn, en met onze gemeentezorgen, die mede talrijk zijn, dan worden al die zorgen overstemd door de leegte en rouw, welke sedert jl. dinsdag ons hebben gegrepen, toen wij uit Den Haag de tijding ontvingen: de Koningin-moeder is overleden.

Ik had bijna gezegd: de moeder des Vaderlands. Want geen Oranjevorstin sedert Marijke Meu, de bekende Regentes van Friesland, weduwe van Jan Willem Friso, was in ons land bij arm en rijk, bij hoog en laag zoo geliefd. Koningin Emma, wij hebben haar gezien als de jonge gade van den derden Koning, wij hebben haar bovenal geprezen, toen zij van 1890 tot 1898 tot Koningin-regentes ons land met wijs en voorzichtig beleid regeerde, tot zij haar dochter tot een Koningin had opgevoed en deze zelf het bewind overnam. Toen trok de Koningin-moeder zich terug uit de

Menger schreef de heer Pel dat hij bereid was over een mogelijke overname te praten. Hij kreeg maar geen antwoord. Na een jaar vond Pel de brief ongeopend in een lectuurbak, reageerde alsnog en kreeg te horen dat de zaak nog niet verkocht was. De heer Pel nu: "Schrijf maar op dat het toeval mij letterlijk toegevallen is....." In 1962 werd hij zelfstandig boekhandelaar in Ede, in een plaats waarvan de geschiedenis en de ontwikkeling hem in hoge mate zijn gaan boeien. Dat blijkt wel uit zijn "Edes assortiment".

J.W.T.

Staatszaken.

Maar dit was een terugtrekken naar een hogere taak: die van barmhartigheid. Hoeveel liefdadige instellingen hadden haar tot beschermvrouwe en hadden hare voortdurende belangstelling: ik wijs slechts in deze omgeving op het Sanatorium "Oranje Nassauoord". Hoeveel vereenigingen en particulieren werden Koninklijk door haar begiftigd. Terecht heeft men dezer dagen van haar gezegd, dat zij slechts één levenstaak kende: te zijn als een die dient.

Zoo is dan ons Koninklijk Huis, reeds zoo klein in getal, tot drie teruggebracht. God moge in en door deze droevige dagen ons allen meer dan ooit bewust doen zijn van onze verbondenheid aan dat Huis en dat het heil van ons vaderland alleen in verbondenheid aan het Huis van Oranje gelegen is. En bovenal bidden wij, dat de Almachtige God aan onze geliefde Koningin Wilhelmina in deze zware dagen Zijn onmisbaren troost en bijstand verleene."

De Voorzitter deelt mede dat Burgemeester en Wethouders bereids telegrafisch hun deelneming hebben betuigd aan Hare Majesteit de Koningin.

J.W.T.

Straatnamen in Ede (3)

Tussen de Veenderweg en de Molenstraat liggen drie lanen die genoemd zijn naar Edese wethouders uit vroegere decennia. De voor dit artikel uitgekozen IJssel de Schepperlaan is genoemd naar een man die het wethoudersambt gedurende 28 jaar vervuld heeft. Mr. Gerhard Jacob IJssel de Schepper werd geboren op 16 mei 1870 te Utrecht, als zoon van E.A.A. IJssel de Schepper en C.E. jonkvrouwe de Pesters.

Op 2 december 1895 kwam de jonge IJssel de Schepper vanuit Arnhem naar Ede. Over zijn studie in de rechten is niets bekend. Hij koos aanvankelijk voor een carrière als gemeenteambtenaar. In 1901 werd hij benoemd tot lid van de Edese gemeenteraad en twee jaar later volgde zijn benoeming tot wethouder. Op 8 augustus trad Mr. IJssel de Schepper in het huwelijk met mej. H.B.A. Couringh Roessingh. Het echtpaar bleef kinderloos.

Over het wethouderschap van Mr. IJssel de Schepper is weinig concreets bekend. Bij de viering van het jubileum van zijn 25-jarig wethouderschap prees de burgemeester hem om zijn uitnemende kennis van de gemeente: "Schier ieder mens en elk weggetje is de heer IJssel de Schepper bekend". Toen de wethouder in 1931 afscheid nam, noemde het raadslid Heij zijn ijveren voor de gasfabriek "een monument te zijner eere".

Het einde van het raadslidchap van Mr. IJssel de Schepper was het gevolg van het feit dat hij niet was herkozen. Volgens de burgemeester was dit laatste niet de wil van de kiezer, maar "louter een gevolg van ons dwaze kiesstelsel". Een merkwaardige beoordeling van de toenmalige kieswet door de eerste burger onzer gemeente!

Op 19 december 1944 overleed de heer IJssel de Schepper in een periode waarin het door hem jarenlang gediende democratische bestel in ons vaderland door de bezetter volledig was uitgeschakeld.

Bij mijn onderzoek naar de rol die Mr. IJssel de Schepper in de Edese gemeenschap heeft gespeeld ben ik helaas minder te weten gekomen dan ik verwacht had. Wanneer u meer informatie over zijn persoon ter beschikking hebt, wilt u die dan voor het volgende nummer van De Zandloper bij de redactie inleveren? Bij voorbaat dank.

G.O

Hilgers kon nog niet vliegen

De heer Wim H. Schoenmaker te Ede, deskundige op dit specifieke terrein, stuurde ons nadere gegevens over Jan Hilgers, aan wiens vliegpogingen De Zandloper (1993-3) aandacht schonk. Het betreffende vliegtuig, aldus de heer Schoenmaker, was een Blériot-XI, het type waarmee de Fransman Louis Blériot op 25 juli 1909 als eerste over Het Kanaal vloog. Dit toestel was in die pioniersjaren uiterst populair.

Jan Hilgers was begin 1910 door zijn werkgevers Verwey en Lugard naar Frankrijk gestuurd om bij Blériot les te nemen. Toen Verwey vernam dat Clement van Maasdijk door een bepaalde commissie was ingehuurd om boven Heerenveen te vliegen,

liet hij Hilgers uit Frankrijk terugkomen om Van Maasdijk voor te zijn. Een Blériot-XI werd in Pau ingepakt en naar Ede getransporteerd. Het toestel werd op de Doesburgerheide geassembleerd, maar het is hier niet gebouwd, zoals de verhalen willen.

Hilgers kon eigenlijk nog niet vliegen. Toch steeg hij op 29 juli 1910 op en voerde enige rechtlijnige vluchten uit. Van Maasdijk vloog dezelfde dag boven Heerenveen en liet zien dat hij het vliegen beter beheerste dan de nog niet geheel opgeleide Hilgers, zo schreef ons de heer Schoenmakers. Voor zijn aanvullingen is de redactie van De Zandloper hem zeer erkentelijk.

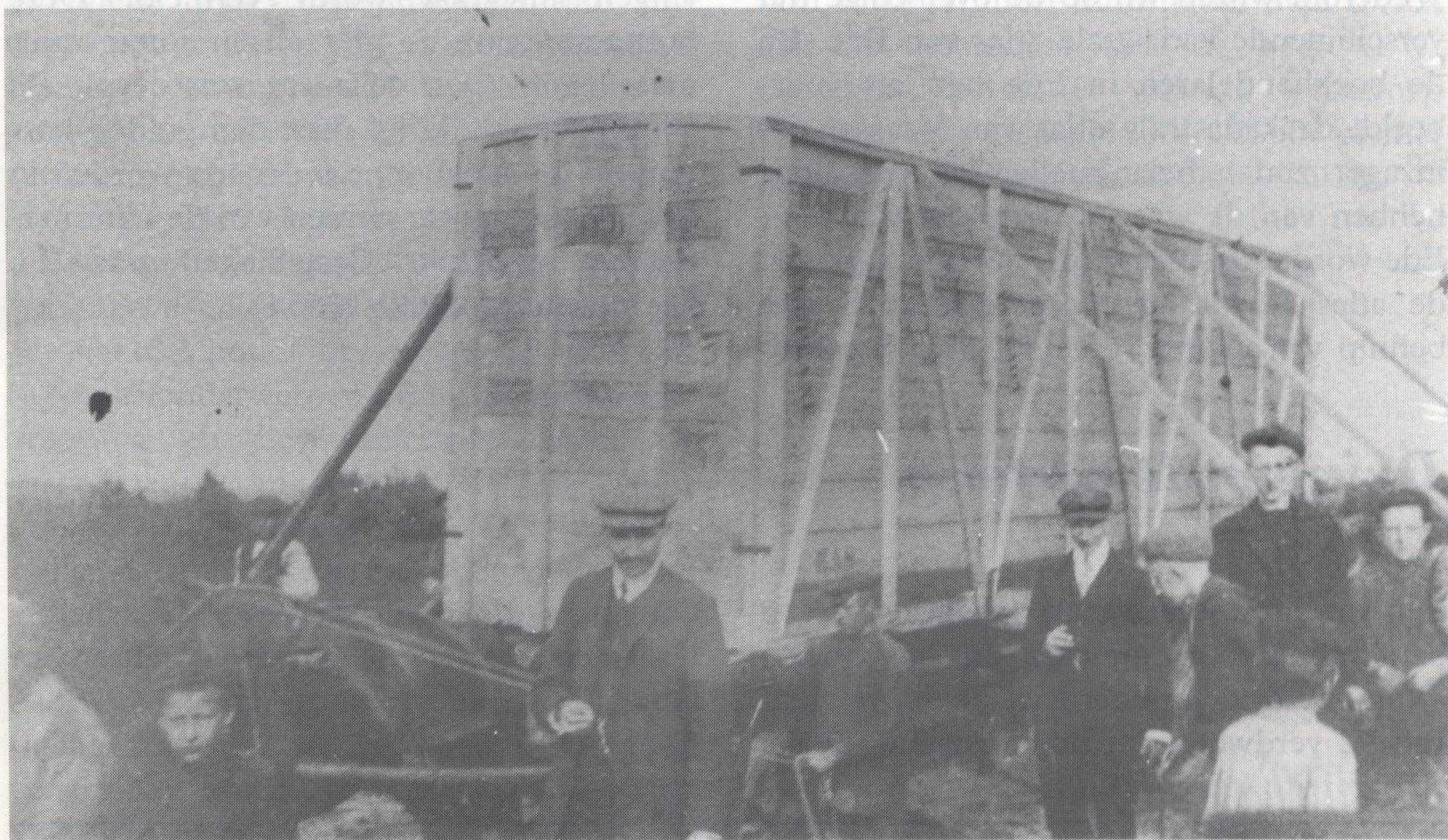

Foto: Historisch Museum Ede

Na veel oponthoud kwam op 28 juli 1910 een grote kist aan uit Pau (Frankrijk), met daarin een Blériot XI toestel. Het vliegtuig werd met hulp van monteurs uit Ede in elkaar gezet. De kist deed eerst nog even dienst als tijdelijke hangar.

Excursie naar Münster

De Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland, houdt op zaterdag 7 mei een voorjaarsexcursie naar de 1200 jaar oude stad Münster. Het bestuur is van mening dat met name voor amateur-archeologen een bezoek aan die Westfaalse plaats alleszins de moeite loont. Voor meer bijzonderheden kan men terecht bij het AWN-secretariaat, Bronbeeklaan 40, 6824 PH Arnhem (tel. 085-643080).

Nog eens: de kadastrale atlas

Wederom wijzen wij op de over enige tijd verschijnende kadastrale atlas van Ede. Bij de boekhandelaren in Ede ligt, als voorbeeld, de kadastrale atlas van Vaassen ter inzage, zodat belangstellenden een idee hebben van de wijze waarop de atlas voor Ede wordt samengesteld. Het kenmerk van de atlas is dat alle onroerend goed met behulp van kaarten en uitvoerige beschrij-

De werkgemeenschap houdt haar jaarvergadering op 9 maart in het Cultureel Centrum "De Coehoorn" te Arnhem, aanvang kwart voor acht. Na het huishoudelijke gedeelte houdt de heer J. Tersteeg een inleiding over de geschiedenis van het dorp Renkum tijdens de middeleeuwen. Voorts is op woensdag 1 juni de traditionele "schervenavond" van de AWN. Ook hierover geeft het secretariaat informatie.

vingen integraal wordt vermeld. Deze bronnenuitgave is niet alleen interessant, maar voor velen zelfs erg waardevol. Bij voorintekening krijgt men tien gulden korting op de aankoopprijs. Voorts worden in het tekstboekje de namen van de voorintekenaars afgedrukt. Bestellingen graag bij het museum (08380-19554).

Dringende oproep

Een van onze lezers zoekt (eventueel tegen betaling) een exemplaar van het boekje "Van boerderij tot boerderij", een overzicht van 92 verdwenen of nog bestaande boer-

derijen in Ede en Ederveen. Wie helpt? Graag een telefoontje aan de voorzitter van Oud Ede, mevrouw Blaauw (08380-11584).

Nieuw lid van de Vereniging Oud Ede:

Naam en voorletters (hr/mevr.): .....

Adres: .....

Postcode/Plaats: .....

Geschenk-lidmaatschap opgegeven door: .....

Enquête onder de leden van de Vereniging "Oud Ede"

De enquête wordt georganiseerd door de werkgroep Geschiedenis van "Oud-Ede".

In 1980 verscheen een heruitgave van de driedelige "Geschiedenis van Ede", waarin de historie van ons dorp van de oudste tijden tot ongeveer 1900 is beschreven. Over de Edese geschiedenis na 1900 zijn wel verschillende monografieën gepubliceerd, maar een samenvattend overzicht ontbreekt. De werkgroep Geschiedenis heeft zich tot taak gesteld hiervoor zoveel mogelijk voorwerk te verrichten.

Aan de hand van archiefonderzoek en interviews met (oud-)inwoners van ons dorp, poogt de werkgroep tot een aantal historisch verantwoorde beschrijvingen te komen van onderwerpen uit de twintigste-eeuwse geschiedenis van Ede. Het is de bedoeling dat deze beschrijvingen later door een officiële geschiedschrijver worden samengevoegd tot een geheel.

Momenteel houdt de werkgroep zich met twee deelonderwerpen bezig: de ruimtelijke ordening en het onderwijs. Maar de geschiedenis van Ede in de 20e eeuw omvat een veelheid van onderwerpen, zoals: de ontwikkeling op het gebied van industrie, handel, landbouw, toerisme en verkeer, het religieuze en culturele leven, de sociale zorg, enz. Daar de werkgroep uit slechts zes leden bestaat, heeft zij dringend versterking nodig. Vandaar deze enquête. De werkgroep zoekt medewerkers die bereid zijn onderzoek te verrichten naar een bepaald deel van de geschiedenis van Ede in de 20e eeuw, en die in staat zijn de gegevens van hun naspeuringen tot een historisch verantwoord en leesbaar verhaal te verwerken.

Bent u vanwege uw beroep, politieke partij, vakvereniging, kerkelijke, maatschappelijke

of culturele functie betrokken (geweest) bij een bepaalde ontwikkeling in ons dorp, of bent u alleen maar bijzonder geïnteresseerd in de "eigeneeuwse" geschiedenis van Ede, dan heeft de werkgroep juist u nodig.

Wanneer u belangstelling hebt en bereid bent wekelijks enkele uren aan dit interessante werk te besteden, vult u dan het aan ommezijde afgedrukte formulier in. U kunt het opsturen naar of afleveren bij het Historisch Museum Ede, Museumplein 7, 6711 NA Ede, t.a.v. de werkgroep Geschiedenis. U krijgt dan een uitnodiging om met de werkgroep kennis te maken.

Wilt u vooraf meer informatie? Stelt u zich dan in verbinding met de heer G.W. Onderstal, voorzitter van de werkgroep Geschiedenis, tel. 08380 - 13560, of met de heer C. Verhoef, tel. 08380 - 15913.

Enquêteformulier

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: ..... Woonplaats: .....

Telefoonnummer: .....

Ik ben in het bijzonder geïnteresseerd in een of meerdere van de volgende onderwerpen:
(voorkeur aankruisen s.v.p.)

☐ landbouw en veeteelt	☐ ruimtelijke ordening
☐ handel en industrie	☐ garnizoen
☐ verkeer en vervoer	☐ recreatie en toerisme
☐ politieke verhoudingen	☐ maatschappelijke zorg
☐ cultuur	☐ gezondheidszorg
☐ onderwijs	☐ culturele minderheden
☐ religieus leven	☐ demografische ontwikkeling
☐ sport	

Ander (e) onderwerp (en):

.....

.....

Mijn interesse voor het (de) aangekruiste onderwerp(en) komt voort uit:
(invullen niet verplicht)

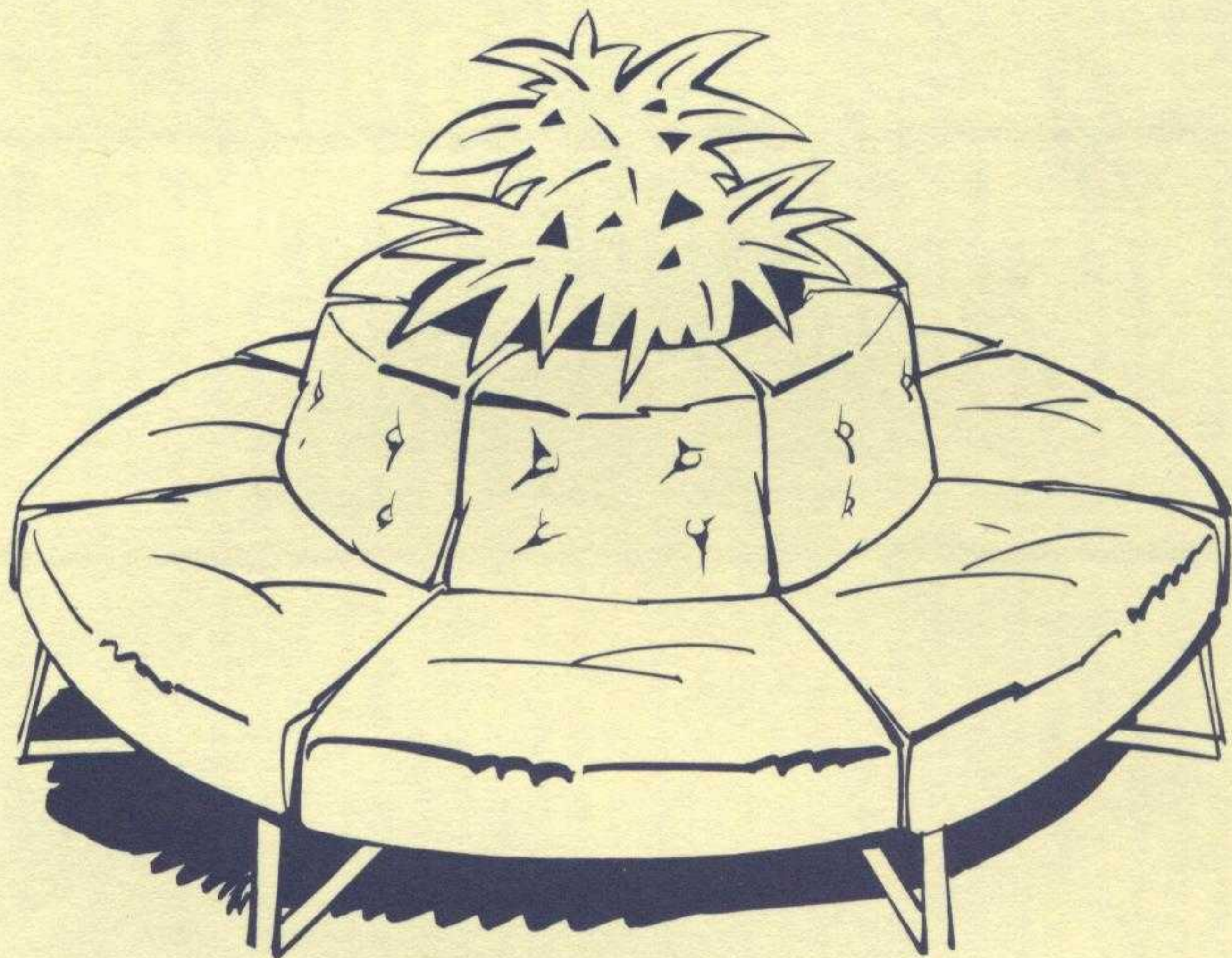
- algemene belangstelling
- vakkennis uit (voormalig) beroep: .....
- studie in vrije tijd: .....
- religieuze achtergrond: .....
- lidmaatschap sportvereniging: .....
- politieke overtuiging: .....
- lidmaatschap vakorganisatie: .....
- ambtelijke activiteiten: .....
- lidmaatschap gemeenteraad: .....
- .....
- .....

Postcode/Plaats: .....

Geschenk/lidmaatschap opgegeven door: .....

U zoekt een bank die all-round is.

Wij zorgen dat u goed zit
met al uw geldzaken.

Voor elke spaarvorm, verzekering, lening of hypotheek bent u bij de SNS bank aan het goede adres. Maar we bieden u nog veel meer. Bij ons treft u deskundige mensen die u snel helpen. Bovendien kunt u als Privérekeninghouder van de SNS bank gebruik maken van de geldautomaat, waarmee u dag en nacht contant geld kunt opnemen. Geïnteresseerd? Op onze kantoren vertellen wij u er graag meer over.

SNS bank

De Boek- en Kunsthandel
“Het Wapen van Ede”

Fa. Th. Menger

houdt zich aanbevolen voor de levering
van **ALLE**
Binnen- en Buitenlandse Boekwerken

Inlichtingen worden steeds gaarne verstrekt

HET WAPEN VAN EDE
boekhandel pel
HOFLEVERANCIER

GROTESTRAAT 91 - EDE

T
O
E
N
E
N
U

SINDS 1849

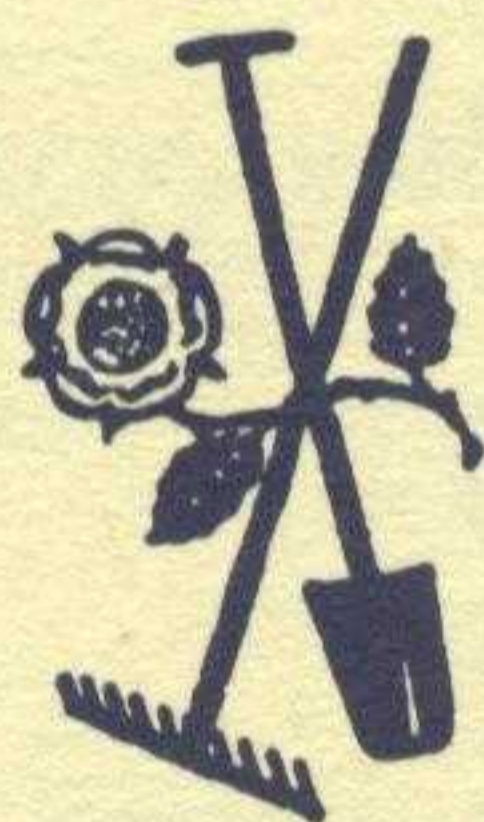

hartveroverend

Uw hele nieuwe garderobe samenstellen in één zaak. Omdat alles er is en... alles perfekt is!

VAN DE WEERD
LADY

grotestraat - ede

sinds 1939

Kalverkampweg 3
6718 WJ Ede
Tel: 13835

A. J. Houtman

Tuinplanten
Tegels
Grond

Bielzen
Graszoden
Hout - enz.

OOK TUINAANLEG EN RENOVATIE

**Geen project
of kantoor
is ons te groot!
En geen winkel
te klein!**

Ook dit project,
Historisch Museum Ede
is verzorgd door:

VD VAN DIJK B.V.

INTERIEUR
VERZORGING

ZANDLAAN 16 - 6717 LP EDE
TELEFOON 08380 - 32359